

СМЕТАНІНА Н. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПЕРЦЕЛЬ К. С.,
студентка I курсу магістратури
факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.92

МЕХАНІЗМ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ЗМІ НА СВІДОМІСТЬ І ПРАВОМІРНІСТЬ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті проаналізовано причини та умови негативного впливу ЗМІ на свідомість неповнолітніх, висвітлено механізм такого впливу на злочинність неповнолітніх. Визначено можливі напрями вдосконалення державної політики в Україні у сфері запобігання такому впливу.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, вплив ЗМІ, запобігання злочинності.

В статье проанализированы причины и условия негативного влияния СМИ на сознание несовершеннолетних, описан механизм такого влияния на преступность несовершеннолетних. Определены возможные направления усовершенствования государственной политики в Украине в сфере предотвращения такого влияния.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, влияние СМИ, предотвращение преступности.

In the article examined the foreign experience of preventing the negative influence of the media on juvenile criminality. The possible directions of improvement of the state policy in Ukraine in this area are identified.

Key words: juvenile criminality, influence of the media, crime prevention.

Вступ. У сучасних умовах існування та розвитку суспільства кількість чинників, які породжують протиправну поведінку, невпинно зростає. Серед «глобальних проблем сучасності» вчені виділяють, зокрема, такі групи зв'язків: злочинність і наркоманія; вибух насильства і жорстокість поліцейської влади, тортури і терор; зневага закону і порядку; деградація навколишнього середовища, знецінення моральних цінностей; відчуття нестабільності; нерівність і неоднорідність суспільства; соціальна несправедливість; широке поширення бідності; безробіття; застаріла система освіти; протести серед молоді і багато інших [1, с. 89]. Наявність вищезазначених проблем та їх вплив на психологію людини зумовлює виникнення можливості для здійснення впливу та маніпулювання суспільством, групами людей та конкретними особами. Найбільш впливовим інструментом інформування суспільства і, як наслідок, формування суспільної думки, а отже – масової свідомості, є засоби масової

інформації (далі – ЗМІ). Аналіз причин та умов злочинності свідчить про те, що сьогодні особливою актуальністю набувають саме ЗМІ.

Проблема негативного впливу ЗМІ на свідомість суспільства загалом та окремих осіб зокрема є особливо актуальною в умовах інформаційного та технічного розвитку людства, оскільки з кожним роком значно спрощується доступ до тих чи інших інформаційних ресурсів. Зважаючи на це, необхідно розуміти, що особливо вразливою перед інформаційними «атаками» категорією є неповнолітні. Аналіз слідчої та судової практики показує, що одним із факторів, які впливають на вибір способів учинення кримінальних правопорушень як неповнолітніми, так і повнолітніми особами, є моделі злочинної поведінки, сформовані ЗМІ.

За даними науковців, 46,7 % викладачів центрів професійно-технічної освіти і 43,2 % викладачів шкіл оцінили на 5 балів (за 5-бальною системою) ступінь впливу ЗМІ, що демонструють сцени насильства, жорстокості, як криміногенного фактора. Негативний вплив, наприклад, найближчого оточення (друзі, сусіди тощо) оцінили 38,4 % і 16,3 % викладачів відповідно [2, с. 15].

Перші дослідження негативного впливу ЗМІ на поведінку людини в зарубіжних країнах були проведені ще в 60-х роках минулого століття. Дослідженню окремих аспектів діяльності сучасних ЗМІ, а також впливу ЗМІ на протиправну поведінку неповнолітніх присвячено праці багатьох учених-криминологів, зокрема О.І. Бугери, В.І. Галагана, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, Г.М. Горшенкова, В.М. Дрьоміна, А.Ф. Зелінського, М.В. Корнієнка, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.В. Лунєєва, А.Й. Міллера, Г.М. Міньковського, В.П. Рєвіна, А.В. Савченка, О.Б. Сахарова, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, В.І. Шакуна, Г.Ф. Хохрякова, О.М. Яковлева, Н.М. Ярмиш та інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження причин та умов негативного впливу ЗМІ на свідомість неповнолітніх, висвітлення механізму такого впливу на злочинність неповнолітніх, а також аналіз наявних заходів запобігання цьому явищу та визначення шляхів їх удосконалення.

Результати дослідження. Механізм впливу будь-яких маніпуляційних засобів, зокрема ЗМІ, на особу заснований на врахуванні її психологічних особливостей. Ефективність впливу на будь-яку особу, особливо на неповнолітніх, та наслідки, які він тягне за собою, багато в чому залежать від причин та умов такого впливу. Тому для ґрунтовного розуміння механізму негативного впливу на злочинність неповнолітніх вважаємо за необхідне визначити причини та умови, що йому сприяють.

Під причинами злочинності у криминології розуміються соціальні та індивідуально-психологічні явища і процеси, які є передумовами існування та відтворення злочинності. В.І. Галаган пропонує визначити причини негативного впливу ЗМІ на злочинність неповнолітніх як негативні явища суспільного життя, які породжують умови негативного впливу та підтримують його існування [3, с. 22]. А.П. Закалюк визначає умови злочинності як різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок [4, с. 188].

Серед причин та умов негативного впливу ЗМІ на злочинність неповнолітніх виділяємо такі: соціально-психологічні, політичні, економічні. Щодо першої групи причин та умов, то необхідно зазначити, що вони набувають особливого значення саме в контексті розгляду впливу ЗМІ на цю вікову категорію, оскільки вона характеризується нестійкістю та несформованістю психіки. Крім того, неповнолітні перебувають під впливом соціального середовища (прикладі поведінки, які подаються сім'єю, школою, однолітками та старшими товаришами, соціальний стан сім'ї, загальний рівень моралі в суспільстві тощо).

Окремо необхідно звернути увагу на політичні причини та умови. Негативний вплив ЗМІ на неповнолітніх посилюється через низький рівень їх політичної та правової свідомості. Нині має місце використання ЗМІ як засобу політичної влади та маніпулювання суспільством. Політичні еліти використовують можливість одностороннього спілкування із соціальним середовищем, за якого суспільство отримує інформацію про політичні процеси в країні не шляхом прямого спілкування з народними представниками й державними чиновниками, а шляхом передачі потрібної інформації через відповідну службу – ЗМІ, що

повністю контролюється [5, с. 23]. Контроль із боку політиків за діяльністю ЗМІ має наслідком оприлюднення суб'єктивного погляду на окремі явища та події, що сприймаються та засвоюються суспільством. Наприклад, з метою критики діяльності влади поширеним є висвітлення інформації про роботу правоохоронних органів, органів судової влади, що впливає на репутацію таких органів і загальний рівень довіри до них.

Економічні причини та умови тісно пов'язані з попередньою групою, оскільки нині ЗМІ є фінансово залежними від політичних діячів. До того ж діяльність ЗМІ сьогодні фінансується також представниками так званої кримінальної еліти. Це призводить до того, що зміст інформації, що оприлюднюється, прямо залежить від інтересів власника відповідного ресурсу.

Прийоми, що використовуються для здійснення необхідного впливу, досить різноманітні. Переважно увага неповнолітніх глядачів привертається за допомогою так званих «гарячих» новин і сенсацій, апелюючи під час анонсів і безпосереднього висвітлення інформації до найсильніших переживань та емоцій, які притаманні цій віковій категорії.

Для розуміння сутнісного змісту цієї теми необхідно надати визначення механізму негативного впливу ЗМІ на свідомість і правомірність поведінки неповнолітніх. П.С. Булатецький визначає механізм криміногенного впливу ЗМІ на злочинність як сукупність латентних (таких, що не усвідомлюються особою) впливів, які спрямовані на емоційно-поведінковий і когнітивний стан людини, що сприяють особистісній криміналізації та віктимізації, що за певних факторів (внутрішніх і зовнішніх) детермінують кримінальне насильство. Крім того, науковець окремо виділяє поняття «медіа-насилля», що в широкому розумінні являє собою інформаційно-психологічний вплив, який має деструктивний, антисуспільний, анти-особистісний характер, що прямо чи опосередковано зумовлює зміну соціальної поведінки, думки про навколишню реальність і призводить до десенсібілізації особистості, її злочинної або віктимної поведінки [6, с. 7]. Вважаємо ці визначення найбільш влучними й такими, що відображають всі особливості негативного впливу ЗМІ на злочинність неповнолітніх.

Серед способів криміногенного впливу на особистість учені-кримінологи виокремлюють такі:

- 1) інформування про методи та способи вчинення злочинів;
- 2) використання ненормативної лексики;
- 3) пропаганда насильства, жорстокості;
- 4) романтизація злочинності, героїзація злочинності;
- 5) активна реклама алкогольної продукції;
- 6) створення та розвиток кримінальної субкультури;
- 7) формування негативної думки про державні, зокрема правоохоронні, органи

[6, с. 12–13].

У процесі дослідження цієї нами було проведено інтерв'ювання лікаря-психіатра. За наданою нам інформацією, вплив ЗМІ на конкретну людину (а особливо на неповнолітнього) залежить від сукупності факторів, зокрема взаємодії контенту, психоемоційної зрілості та здатності окремої дитини аналізувати отриману інформацію. Під час сприйняття сцен насилля, демонстрації агресії в організмі неповнолітнього виникає нейрофізіологічний відгук. Почуття страху та адреналін забезпечують так звані «гострі відчуття». Систематичність сприйняття інформації такого змісту може закріпити такий зв'язок у мозку людини та у разі виникнення бажання тих самих «гострих відчуттів» особа буде шукати можливість відтворити насилля в будь-якому прояві. У разі, коли окрема дитина вирізняється підвищеною емоційністю, високим рівнем емпатії, сцени насилля можуть змінювати свідомість, що матиме наслідком появу галюцинацій. Надмірна кількість сцен насилля та жорстокості впливає на кожну особу, а залежно від психоемоційних властивостей конкретної людини має різні наслідки: або ж сприйняття такої поведінки і в реальному житті як норми, або ж виникнення бажання та (або) необхідності відтворити подібну поведінку самому.

Систематична демонстрація насилля та жорстокості у ЗМІ призводить до деформації морально-етичної та правової свідомості, спонукає особу до агресивної та антисуспільної поведінки.

Наслідком медіа-насилля, на думку П.С. Булатецького, є «медійна інтоксикація» – патологічний стан, що виражається в негативній зміні психологічних особливостей особи, появі асоціальних поглядів, прагнень, схильностей та інших негативних рис, загалом сприяючий дефектному формуванню особистості та, як правило, її злочинній або віктимній поведінці. Проявами «медійної інтоксикації» є інформаційна травма та епідемія злочинів. Інформаційна травма виражається у зміні базових структур особистості, її когнітивно-афективної системи на всіх рівнях (від фізіологічних механізмів до картини світу та образу «Я» індивіда) протягом довготривалого періоду часу, та сприяє деструктивній поведінці. Інформаційна травма, як правило, знаходить прояв у вчиненні особою конкретного злочину, а епідемія злочинів – у серії однорідних злочинів, що вчиняються різними особами [6, с. 13–14].

Аналізуючи проблему впливу телепередач на психіку дітей і підлітків, західнонімецький журналіст Герман Зільбер зробив висновок: «Війни і терор, страти і гвалтування, вуличні бійки і викрадення, захоплення літаків і вбивства – усі ці події як реальність для дорослих перетворилися в сюжети дитячих ігор. Діти не завжди можуть відрізнити розвагу від дійсності та сприймають її цілком серйозно» [7, с. 29].

Протягом останніх 40 років у світі було проведено понад 1000 досліджень, присвячених впливу телебачення й кінематографії на дітей. Вони проводилися в багатьох країнах світу серед неповнолітніх, які належать до різних рас, національностей і соціальних груп. А втім, результати досліджень були практично ідентичними: агресія на екрані робить дітей більш агресивними щодо матеріального й духовного світу. Американська академія педіатрії (American Academy of Pediatrics) опублікувала чотири фундаментальні висновки. По-перше, діти, які систематично дивляться передачі, що містять сцени насилля, сприймають насилля як легітимний спосіб вирішення конфліктів. По-друге, перегляд сцен насилля робить людину більш беззахисною до насилля в реальному житті. По-третє, чим більше дитина бачить сцени насилля на екрані, тим більше шансів, що вона стане жертвою насилля. По-четверте, якщо дитина надає перевагу перегляду телепрограм, які містять сцени насилля, є значно більша ймовірність, що вона виросте агресивною людиною і навіть вчинить злочин [7, с. 28]. Крім того, вчені зазначають, що вплив ЗМІ пояснюється активацією специфічних спогадів у пам'яті. Насильство, яке показується в ЗМІ, може пробудити відповідні думки та ідеї. Ці думки потім можуть актуалізувати конкретні емоції і навіть специфічні тенденції поведінки [8, с. 180].

Під час дослідження нами було проведено анкетування дітей віком від 10 до 17 років (усього 105 респондентів). Для об'єктивного висвітлення його результатів вважаємо за доцільне розділити цю вікову категорію на дві групи: 1) 10–12 років та 2) 13–17 років. Це пов'язано зі стрімким розвитком інформаційних технологій і тим, що з кожним роком нове покоління дітей потрапляє в залежність від носіїв інформації все раніше. Як наслідок, вплив на психічний стан кожного наступного покоління з боку ЗМІ значно посилюється. Результати дослідження показали, що неповнолітні під час перегляду фільмів віддають перевагу бойовикам і фільмам жахів, а 2/3 опитаних дивляться телевізор і заходять у мережу Інтернет переважно ввечері. Така тенденція є досить небезпечною, оскільки дослідження психологів свідчать про те, що ввечері людина піддається особливо сильному впливу інформації, яка надходить зі ЗМІ. Підтвердженням наявності впливу ЗМІ на психіку неповнолітніх є такий показник: 2/3 опитаних у віці від 10 до 12 років бачать уві сні сцени насильства та жорстокості, що демонструються у ЗМІ. Серед 13–17-літніх такий показник становить 4/2. 1/3 дітей у віці від 10 до 12 років перебуває під впливом носіїв масової інформації протягом усього дня, а ще 1/3 – переважно ввечері. Для неповнолітніх віком від 13 до 17 років такі показники становлять 1/3 та 2/3 відповідно. Крім того, неповнолітні від 13 до 17 років здебільшого використовують гаджети та дивляться телевізор або YouTube-канали більше 3 годин на день. Тут необхідно звернути увагу на те, що, за даними психологів, діти і підлітки, які дивляться телевізор як мінімум годину на день, більш схильні до вчинення агресивних дій, ніж їхні однолітки, які витрачають свій час на інші заняття.

Необхідно звернути увагу на те, що прослідкувати безпосередній вплив ЗМІ на злочинність неповнолітніх досить складно, оскільки він є «фоновим явищем» та діє в сукупності

з іншими факторами. Вважаємо цілком обґрунтованою думку вчених-кримінологів, які зазначають, що регулятивний вплив здійснюють не самі ЗМІ, а їх продукція, сутність і зміст якої становить інформація. Тому не зовсім правильно розглядати злочинність як об'єкт впливу ЗМІ, злочинність є результатом криміногенного впливу ЗМІ (їх контенту) на особу, її правосвідомість і поведінку [6, с. 12].

Водночас науковці прослідкували наявність певної залежності: рівень злочинності в тій чи іншій країні збільшувався через 10–15 років після появи в ній телебачення. За рівнем впливу на свідомість дитини він є на тому ж рівні, що й інші чинники ризику – бідність, погане соціальне оточення, низький рівень інтелекту тощо [10, с. 29]. В.М. Дрьомін наголошує, що сучасні ЗМІ є одним із засобів стереотипізації в суспільній свідомості злочинності як звичайного соціокультурного явища, що фактично призводить до її інституціоналізації як масової соціальної практики [9, с. 329].

Підсумовуючи результати проведеного нами інтерв'ювання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, звертаємо увагу на те, що 100% опитаних зазначають про наявність залежності неповнолітніх від сучасних гаджетів, що стає на заваді нормальному ходу навчального процесу. Сьогодні смартфони та планшети серед неповнолітніх є найпоширенішим і водночас найнебезпечнішим засобом, що поширює інформацію. За допомогою цих технічних засобів діти мають доступ до електронних ресурсів усіх інших ЗМІ (сайтів, YouTube-каналів, Instagram-сторінок друкованих видань, радіо- і телеканалів тощо). Тривале перебування у віртуальній реальності призводить до психологічної залежності неповнолітніх від мережі Інтернет. Це має своїм наслідком як мінімум формування стереотипності мислення неповнолітніх, а з урахуванням індивідуальних особливостей психіки дитини – виховання потенційного злочинця або, навпаки, жертви.

Висновки. Криміногенна ситуація в Україні залишається складною, і питання посилення боротьби зі злочинністю та її превентивний характер мають бути в центрі уваги правоохоронних органів [1, с. 73]. Очевидно, що породжувати масову (колективну) злочинну діяльність може не будь-яка, а лише деформована у криміногенному плані суспільна свідомість, яку ще називають «кримінально зараженою» [4, с. 369]. В умовах інформаційного розвитку суспільства ЗМІ мають величезні можливості для маніпулювання, змінювати світосприйняття людини, закладати необхідні стереотипи поведінки, програмувати їхні бажання. Сьогодні діяльність ЗМІ характеризується примітивізацією матеріалу, що оприлюднюється. Це має наслідком посилення негативного впливу, що здійснюється на неповнолітніх, оскільки діти мають слабкі навички систематизації, аналізу та фільтрації отриманої ними інформації.

Невирішеність проблеми впливу ЗМІ на формування правосвідомості неповнолітніх диктує необхідність розробки правового механізму, що зменшуватиме негативний вплив ЗМІ на дітей та підлітків, оскільки найбільш інтенсивно людина формується до 18 років, на цьому етапі розвитку засвоюються необхідні знання й правила поведінки в суспільстві і вона є найбільш вразливою до впливу зовнішніх факторів. З метою запобігання та зменшення негативного впливу ЗМІ на свідомість і, як наслідок, злочинність неповнолітніх, держава та суспільство невідкладно мають вжити заходів правового, навчально-виховного та організаційного характеру. Необхідно здійснювати ефективний контроль за змістом інформації, що оприлюднюється за допомогою ЗМІ, в аспекті обмеження об'єму інформації та сцен, що містять насилля, жорстокість, пропаганду розпусного способу життя, вживання тютюнових, алкогольних і наркотичних виробів, закріпити обов'язок телевізійних каналів та інтернет-ресурсів збільшувати об'єм інформації, яка спрямована на дитячу та юнацьку аудиторію та обґрунтовує необхідність дотримання правомірної поведінки і сприяє підвищенню рівня правосвідомості неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

2. Голина В.В., Колодяжний М.Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. Вип. 23. С. 53–63.
3. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05; Черніг. держ. пед. університет ім. Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2003. 45 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : ВД «ІнЮре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
5. Галаган В.І. Причини та умови негативного впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 21–24.
6. Булатецкий П.С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2013. 23 с.
7. Кушнарьов С.В. Вплив засобів масової інформації на правосвідомість неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2009. № 2. С. 24–31.
8. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург : Питер, 1997. 336 с.
9. Дрёмин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография. Одесса : Юридична література, 2009. 613 с.
10. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / сост. В.С. Овчинский. Москва : ИНФРА-М, 2009. 391 с.

ЧАПЛІНСЬКА О. В.,
студентка V курсу
факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

СМЕТАНІНА Н. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.9:343.326

СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті запропоновано ефективні заходи запобігання тероризму з урахуванням досвіду провідних іноземних держав та організацій, а також сформовано Стратегію запобігання тероризму з огляду на реальну ситуацію, що склалась в Україні.

Ключові слова: запобігання тероризму, фінансування тероризму, стратегія запобігання тероризму, заходи запобігання тероризму.

